

УДК [634.8: 663.25] (091) (477)

Гаркуша Олексій Миколайович (1952 р.н.). Закінчив Одеський державний університет за спеціальностями “економічна кібернетика” (1975 р.) та “політологія” (1993 р.). Кандидат економічних наук. Голова держадміністрації Миколаївської області. Проблема наукових досліджень – *виноградарство та виноробство в українському Причорномор’ї*.

До історії виникнення й розвитку виноградарства та виноробства в українському Причорномор’ї

У статті розкритий історичний шлях розвитку виноградарства та виноробства на Півдні України та в Криму з кінця XVIII століття до наших днів, подана характеристика цієї важливої галузі господарства в останні десятиліття ХХ століття.

The article expounds history of vine-growing and winemaking in the South of Ukraine and in Crimea from the end of 18-th century till current period. It contains a detailed description of this branch and its achievements for the last decades of the 20-th centuries.

На Південь України виноградна лоза потрапила ще в дохристиянську епоху. Завезли її сюди переселенці з материкової Греції (міста Мілет). Початок розвитку цієї галузі було покладено в Ольвії – місті-державі, заснованому на правому березі Південнобузького лиману в VI ст. до н. е. Стародавні ольвіополіти вважали виноград “дарунком неба” і залишили нам у спадок не тільки технологію виготовлення вина, а й усталену віками етику його вживання.

Вказане підтверджується археологічними вивченнями залишків легендарного ольвійського городища та його околиць, а також повідомленнями древніх авторів. Найбільш авторитетне серед них – свідчення Геродота, який у V віці до н.е. побував у цих місцях і, відвідавши Ольвію та її близкіх сусідів – скіфів, подав цікаві подробиці вживання у побуті й ритуальних заходах “напою бога Діоніса” – вина.

Виготовляли вино тут з винограду способом бродіння й навіть експортували його на продаж. У керамічній тарі – амфорах – його вивозили морським шляхом у країни Середземномор’я. На амфори купці наносили графітні-знаки, котрі свідчили, звідки вино та хто його виготовлювач. Ці ознаки товарної належності гарно читались стародавніми споживачами, які добре розумілись у якості напоїв [7]. Вказаній досвід повинні взяти на зразок і наші заводи вторинного виноробства (з тим, щоб споживач того чи іншого марочного вина, шампанського, коньяку знат, де одержано чудову сировину для його виготовлення).

Про те, що напої ольвійських винарів користувалися попитом, свідчать письмові джерела, у тому числі й Геродота. Ольвійське вино вважалося “смачним і цілющим”, його розпізнавали за “гастрономічно

м’якістю та привабливою духмяністю”.

Технологію виновиробництва в Ольвії можна прослідити за малюнками, нанесеними червоним і чорним лаком на побутовому й культовому посуді, у зображеннях творів коропластики, де бачимо сцени збирання винограду, виготовлення вина, веселих забав. Археологічними розкопками городища виявлені місця винопродукування та технологічне знаряддя, яким користувалися винарі [5].

Це державне утворення на західному березі Південнобузького лиману проіснувало майже тисячу років – до IV століття нового літочислення й залишило після себе найвизначнішу живу пам’ятку – виноградарство та виноробство. І нині, майже більш як через дві тисячі років, вирощений тут виноград і виготовлені з нього напої відзначаються особливою смаковою вишуканістю. В ольвійській зоні зараз нараховується 10 спеціалізованих виноградарських господарств, 4 винзаводи, велика галузева інфраструктура.

Про високу якість ольвійських вин, зокрема, свідчать результати дегустацій. Наприклад, у 1999 році майже всі напої, пред’явлені виноробами цієї зони на суд фахівців-експертів, оцінено високими балами. Виноматеріали столової групи рекомендовано для виготовлення шампанських вин. Визнано, що вони за свою якість не поступаються (а за рядом показників – перевершують) напоям виноробів відомої провінції Шампань у Франції [7].

Другим найдревнішим районом виноградарства та виноробства в Україні є Одещина, де ці галузі беруть свій початок з того, що на березі Дністровського лиману з’явились поселення Тира (нині м. Білгород-

Дністровський) та інші грецькі колонії. Із заснуванням Одеси, яка займає вигідне географічне положення відносно важливіших внутрішніх виноробних регіонів, Одеціна набуває все більшого значення як промисловий і торговий виноробний центр.

На початку ХІХ ст. російський уряд звернув увагу на розширення площ виноградників навколо Акермана (зараз м. Білгород-Дністровський), які велено привести до ладу. Було прийнято рішення про створення в селі Шабо, розташованому на березі Дністровського лиману у 8 км від Акермана і в 70 км від Одеси, зразково-виноградарського господарства за допомогою французьких колоністів. Перші колоністи – досвідчені виноградарі та винороби – прибули в 1822 р. Їм було надано пільги, відведені краї землі, в їх розпорядженні – місцева дешева робоча сила (безземельні селяни). Завдяки вказаному вдалося досягти в короткий строк гарних результатів.

Згодом, через 100 років в колонії налічувалось 144 садиби, кожна з яких мала свої виноградник та підваль для збереження виготовленого вина. У 1940 р. на базі великих господарств колоністів було створено винрадгосп-завод “Шабо”, у старовинних підвалах якого й нині використовуються дубові бути. Наприкінці 70-х років тут було побудовано трьохярусне залізобетонне виносховище місткістю в 500 тис. декалітрів.

Високоякісні шабовські виноматеріали використовуються для виготовлення відомих марочних вин, шампанського та коньяків. Випускаються тут і вина власної марки, які неодноразово відмічалися на міжнародному рівні [1].

Особливо важливу роль у розвитку промислового виноградарства й виноробства на півдні України зіграв граф М.С.Воронцов, за ініціативою якого селянам безкоштовно виділялись вільні землі та посадочний матеріал для закладки виноградників, відмінено акциз на вино, упорядковано оподаткування. Завдяки цим заходам було досягнуто значне збільшення об'ємів виробництва винограду й вина, ріст виноторгівлі та матеріального добробуту місцевого населення. За ініціативою М.С.Воронцова видавались “Записки Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії” на сторінках яких відображалися наукові думки й трудовий досвід з питань, що пов’язані з вирощуванням винограду та виробництвом вин.

Слід вказати, що наприкінці ХІХ століття в Одесі діяли крупні виноробні і виноторгові компанії, які поступово витісняли зарубіжні. У 1899 р. відомим на південній Росії підприємцем П.Ф.Родоканакі було засновано Товариство винороб-

ства, яке в 1891 р. збудувало завод по виробництву шампанського “Ексцельсіор” з вітчизняних виноматеріалів за французькою технологією. У перший же рік його функціонування виготовлено 250 тис. пляшок шампанського. У 1897 р. на цьому заводі розпочато перекурку вина на коньячний спирт.

Вказане шампанське та коньяк “Фенікс” одержали вищі нагороди на міжнародних виставках і постачались у відомі виноторговельні фірми Російської імперії. У тому ж році російськими та іноземними підприємцями було створено Південноруське виноробне товариство “Генріх Редер”. Його засновники організували власне виробництво шампанського за французькою технологією. Воно збудувало свій сучасний завод шампанських вин (з належними скриньками для їх витримки), які відрізнялися високою якістю та швидко продавались. Але в роки громадянської війни він був зруйнований [1].

У 1905 р. відомий вчений В.Е.Таїров заснував в Одесі першу в Росії наукову установу з виноградарства та виноробства – виноробну станцію (нині – Інститут виноградарства та виноробства ім. В.Е.Таїрова).

Багату й славну історію розвитку виноградарства та виноробства має і Крим, куди в V ст. до народження Христа греками було завезено багато сортів винограду. З початку виноградарство розвинулось в околицях сучасних міст Севастополь (Херсонес), Феодосія (Кафа), Керч (Пантікапей), Євпаторія (Керкінітіда), Чорноморський (Прегарна гавань) [4].

На стан виноградників у Криму звернув увагу ще Г.О.Потьомкін. У 1784 р. він віписав з Токаю лози й запросив виноградарів. Угорську лозу посадили тоді поблизу села Фундукли, у Старому Криму і Судаку. Але недбале ставлення керівництва до галузі привело плантації до занепаду й запустіння.

У 1784 р. Потьомкін призначив директором виноградників у Криму француза Йосифа Банка. У Судаку він заклав завод для виготовлення коньяків та лікерів, а також погріб, де в 1785 р. було вироблено 360 відер вина. А наступного року Й.Банк приєднав до казенних угідь покинуті татарами (які емігрували в Туреччину) села Кутлак, Суук-Су і Токлук. Але тут бракувало бондарів, теслярів, ковалів.

Незадоволений роботою Банка, Потьомкін у 1787 р. призначив директором казенних виноградників Якова Фабра (який залишився на цій посаді сім років), але поліпшень не спостерігалося, робочих рук, як і раніше, не вистачало. Тому насадження роздавалися приватним особам у тимчасове користування за умови здачі половини врожаю в казну. Однак все ж

слід відмітити, що незважаючи на малоуспішність розвитку виноградарства та виноробства в Криму в перші роки після приєднання півострова до Росії (після 1783 р.), крім столових, тут виготовлялися й лікерні вина з італійських та французьких лоз.

У 1804 р. у Судаку відкрилось училище виноробства. До нього були приписані судацькі казенні сади, а також сади в Козькій, Отузькій, Кутлацькій, Воронській долинах – всього 34 сади (понад 55 десятин). Перші лози виписувались з островів Зант і Тенедос, з Рейну, Кизляра й Астрахані. Було привезено країні лози з Франції, Іспанії, але малазькі та мадерські сорти тут не прижилися. Проте у 1836 р. це училище закрили (як таке, що втратило своє значення після зачинення у 1828 р. училища в Магарачі).

Виноградарями та виноробами в Судаку в той період були переважно французи. Лише до початку 1840-х років збільшується число місцевих власників – татар, вірменів, греків, росіян. Добрим виноробом у цих місцях був Крич – московський купець, агент французької фірми “Кліко”. Він створив власне виробництво шампанського.

Для прискорення розвитку виноробства в Криму новоросійський генерал-губернатор М.С.Воронцов створив компанію для удосконалення й продажу кримських вин. Судак було визначено центральним пунктом їх купівлі. Компанія проіснувала з 1826 по 1836 роки та “прогоріла” (хоч її акції скуповували навіть у Москві). Крах компанії підрівняв розвиток виноробства в Судаку, який з цього часу відійшов на другий план – після швидкого розвитку виноградарства в інших південних регіонах [3].

У 1853 р. на території сучасного міста Сімферополь Г.Н.Христофоровим було засновано виноробний завод, який швидко ввійшов до числа відомих у Росії постачальників високоякісних виноградних вин. Останні продавалися не тільки в самому Сімферополі, а й в Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, Ростові-на-Дону та інших містах Російської імперії. Вже в 1914 р. чистий прибуток створеного Г.Н.Христофоровим Товариства складав більше 100 тисяч рублів золотом [6].

У 1867 р. в Новому Світі князь Лев Голіцин (якого вважають патріархом кримського виноробства) заснував виробництво шампанського. Через три десятиліття з лишком запрацював легендарний “Новий Масандрівський підвал” удільного (царського) відомства. Наприкінці століття Л.С.Голіцин разом із фахівцями “Масандри” і “Магарача” створили перший вітчизняний портвейн.

Сімферопольський завод випускав вина найвищої якості, серед яких: портвейн, кагор густий, мускат чорний, лісабонське, ізабелла, захардинське опорто, цимлянське, мускатель старий, церковне, херес, мадера, сотерн, токай, в'ялене. Вони нагороджені 200

золотими медалями, вищими міжнародними нагородами Гран-При.

У післявоєнний період були закладені вельми значні плантації виноградників, у результаті чого їх загальна площа в Україні за 1946-1960 роки зросла з 77,6 тис. га до 397 тис. га, тобто в 5,1 рази. Але необхідно відзначити, що при високих темпах закладки були допущені деякі прорахунки: недостатньо враховувались вимоги раціонального розміщення по зонах, по підбору сортів та підготовці площ. З метою здешевлення вартості робіт колгоспи 40% усіх насаджень зайняли малоцінними сортами гібридов – прямих виробників, що відрізняються більш низькою якістю. Останнє ж, у свою чергу, негативно відобразилось на структурі виробленої продукції, у складі якої переважали ординарні вина. Частка ж марочних вин до 1986 р. не перевищувала 4,1%.

Під впливом переважно економічних, а іноді – і природних факторів з’явилася негативна тенденція скорочення площ насаджень. За період з 1961 по 1990 рр. вона зменшилась у 2,4 рази. Процес зменшення площ виноградних плантацій продовжувався і в наступні роки, у результаті чого за 10 останніх років загальна площа виноградників скоротилася ще на 53,2 тис. га (з 157,2 тис. га у 1990 році до 104 тис. га на початок 2000 року).

Розглядаючи розвиток виноградарства України взагалі та її Причорномор’я окремо за останні 100 років, необхідно відзначити, що їх виноградарство та виноробство пережили цілий ряд кризових ситуацій, піднесень і спадів, які були викликані появою філоксер, війнами, а також низкою непродуманих урядових рішень. Серед останніх особливо слід вказати на “славнозвісний” антиалкогольний указ 1985 р. Події, пов’язані з ним та розпадом СРСР, привели не тільки до розкорчовки значних площ виноградників, а й навіть до утилізації виноматеріалів.

До цього додалися митні витрати при проходженням кордонів. Непослідовність ринкових реформ, податкової та законодавчої політики держави викликали різкий спад виробництва. На підприємства, які ще залишилися прибутковими, переклали весь податковий тягар. У цих умовах заводи-виробники стихійно поділилися на три категорії: одні відразу пішли в “тіньову економіку”, другі – просто зупинилися, треті, використовуючи мінімальні можливості законодавчої бази, винаходячи небачені законні способи розрахунків, ще працюють. Наприклад, у Севастополі із 40 підприємств “на плаву” залишилось 3-4 [2].

Вважаємо, що подальший розвиток виноградарства та виноробства в Причорномор’ї України повинен здійснюватись з урахуванням викладених вище досягнень і помилок, що мали місце в історії цього краю.

Література

1. Белявская Н.П. Виноделие Одесчины // Сад, виноград і вино України. – 2000. – № 4. – С. 30-33.
2. Говгаленко В. Севастополь – Балаклава: економіка справжнього або справжня економіка // Виноград. Вино. – 1999. – № 3. – С. 2-3.
3. Дайненко Л. Розвідка Арсенія Маркевича про виноградарства // Сад, виноград і вино України. – 1998. – № 10-12. – С. 30-31.
4. Дикань О.П. На горbach під сонцем // Там само. – № 2. – С. 24-25.
5. Іванов Ф.А. Друге "пришестя" красуні-ягоди // Там само. – 2000. – № 2-3. – С. 24-25.
6. Сирош А. Є така земля – "Ольвія" або по-нашому – "щаслива" // Там само. – 2000. – № 5-6. – С. 18-20.
7. Його ж. Стратегія виживання. У чому її сутність? // Там само. – 2000. -№ 1. – С. 36-37.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2001